

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

УДК 001.11 : 101.1 : 008

Едуард Семенюк

Національний лісотехнічний університет України

НАУКА ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ І КУЛЬТУРИ

© Семенюк Е., 2010

В добу глобалізації світова наука нерідко є першоджерелом небажаних та небезпечних змін у природі та суспільстві. Разом з тим саме наука та філософія є важливими чинниками збереження цивілізації та культури. Це ще раз переконливо доводить, що проблематика сталого розвитку та ноосфери глибоко взаємопов'язана.

Ключові слова – глобалізація, наука, філософія, цивілізація, культура, сталий розвиток, ноосфера.

Eduard Semenyuk. Science as a factor of civilization and culture conservation. The world science often is an origin of the undesirable and dangerous changes in the nature and society during the globalization epoch. At the same time just science and philosophy are important factors of the civilization and culture conservation. Sustainable development and noosphere problems demonstrate it convincingly once more.

Keywords – globalization, science, philosophy, civilization, culture, sustainable development, noosphere.

Доба глобалізації, яку сьогодні переживає людство, несе йому дедалі нові виклики. Поступово світова спільнота усвідомлює їх масштаб та значення, той факт, що йдеться, по суті, про виживання та подальше існування цивілізації на нашій планеті. Про це, зокрема, суспільству постійно нагадують різного роду соціальні катаклізми і природні лиха, техногенні та екологічні катастрофи, які, без перебільшення, стали супутниками нашого часу. Відчутно поширюються апокаліптичні настрої... І людство, певна річ, неминуче думає про шляхи порятунку від загрози гігантської катастрофи.

Глобалізація, природно, в певний спосіб пов'язана з глобальними проблемами сучасності (це відчувається вже за самою термінологічною оболонкою цих понять). Суть справи полягає у тому, що обидва ці феномени мають загальнопланетний характер. Глобалізація є певною спробою знайти відповіді на глобальні загрози, пов'язані з відповідними проблемами. З іншого ж боку, як внутрішньо суперечливе явище, глобалізація, безперечно, має свій тіньовий бік і сама створює чимало нових проблем [13].

Дуже часто важливим (якщо не найважливішим) чинником небажаних і, навіть, небезпечних змін у природі і соціумі виступає наука, оскільки насамперед саме з нею пов'язаний розвиток продуктивних сил людства. Усі техногенні катастрофи (такі, як Чорнобильська трагедія або нещодавня аварія на Саяно-Шушенській ГЕС), певна річ, не змогли б відбутися без потужного поступу природничих, технічних, математичних та інших наукових дисциплін, без прогресу науки як цілісного організму [7]. Наука, без сумніву, в певний спосіб причетна і до формування усіх глобальних проблем сучасності, які починав досліджувати Римський клуб [8]. Але це є лише один бік медалі. Інший же (і не менш важливий!) полягає у тому, що без науки в наш час не може

вирішуватися жодна проблема людства. Річ у тім, що найуніверсальнішою та найсильнішою зброєю людини у боротьбі з будь-якими неприменностями є сила її розуму, а тією сферою, де концентрується інтегральний інтелект соціуму, за В. І. Вернадським, є саме наука [2].

Отже, як бачимо, є певні об'єктивні підстави як для сцієнтизму в громадсько-філософській думці, так і навпаки, – для антисцієнтизму, органічно пов'язаного з технофобією [11, с. 15–17, 139–140]. Очевидно, і те й інше є метафізичними крайнощами в оцінці соціальної ролі науки, а істина є значно складнішою, далекою від кожної з цих полярно протилежних позицій.

Серйозну небезпеку перспективам розвитку людства становить протистояння основних цивілізацій планети, в якому С. Гантінгтон вбачає головний чинник змін сучасного світового порядку [3]. Йдеться про західну, латиноамериканську, африканську, ісламську, китайську, індуську, православну, буддистську та японську цивілізації, між якими, за словами цього відомого американського політолога, пролягають “лінії розлому”. Найбільшу небезпеку для сучасного світу, певна річ, являє собою “лінія розлому” між західною (іудейсько-християнською) та мусульманською цивілізаціями, де протистояння нерідко межує навіть із зіткненням (досить згадати Палестину, Ірак, Іран, Афганістан). Оскільки ж відповідні процеси постійно переплітаються з дією різних науково-технічних чинників (до яких слід віднести новітні технології, використання суспільством нетрадиційних видів енергії, нової потужної зброї тощо), – оскільки цей зріз еволюції світової цивілізації теж значною мірою пов'язаний з прогресом науки.

Упродовж останніх десятиліть філософи, науковці, громадські діячі і відомі політики різних держав неодноразово наголошували, що єдиний шлях порятунку людства – це забезпечення сталого розвитку. Принципового характеру набув висновок академіка А.Д. Урсула про те, що стратегія сталого розвитку логічно може бути лише ноосферною [14]. З іншого ж боку, добре відомою є теза В.І. Вернадського про те, що основним рушієм ноосфери виступає наука.

Вже зараз можна переконатися, що надійним фундаментом концепції сталого розвитку є саме наука [10, с. 140–152]. У цьому контексті важливо відзначити, що у формування та подальшу еволюцію названої концепції величезний внесок зроблено науковими дисциплінами різних напрямів – природничими, математичними, технічними, соціально-гуманітарними, філософськими, медичними тощо. Принципове значення має й те, що системний загальний ефект досягається значною мірою завдяки потужним науково-інтегративним процесам сучасності [11, с. 88–101]: такого результату ніколи не змогли б дати роз'єднані зусилля окремих галузей науки як таких, самих по собі. Той факт, що в добу науково-технічної революції сформувався єдиний, внутрішньо цілісний організм “великої науки” (який, до того ж, принципово має інтернаціональний і всесвітній характер), відіграв особливу роль у дослідженні проблематики сталого розвитку. Мабуть, це один із конкретних проявів відомої загальної закономірності: людство лише тоді береться за вирішення певних складних проблем, коли для цього визріли необхідні передумови і сформувалися потрібні засоби.

Як і будь-яка інша науково-інформаційна конструкція, концепція сталого розвитку об'єктивно змогла виникнути лише тоді, коли нагромадилася необхідна кількісна база різнорідної інформації, щоб кількість могла перейти в нову якість. Цю інформацію багатоманітних видів і були покликані дати якісно різні галузі знання, але так, щоб з необхідністю з'явився інтегральний ефект.

Особливу роль серед багатьох наукових дисциплін, що були представлені у цьому масштабному процесі, відіграли нові відгалуження науки, специфіка яких тісно пов'язана саме з логікою сучасного етапу взаємин людини з довкіллям – як природним, так і соціальним. До них належать глобалістика, соціальна екологія, екологічна філософія, екологічна економіка, екологічна психологія тощо. Характерно, що усі вони вже самі по собі цілком очевидно мають інтегративну природу. Очевидним є й інший момент: вони зародилися під впливом глобальної екологічної кризи, в результаті формування у суспільстві екологічного імперативу.

Найвідомішою у групі наведених дисциплін, певно, є соціальна екологія. В організмі сучасної науки вона активно взаємодіє з багатьма природничими, суспільно-гуманітарними, філософськими, математичними, технічними галузями знання, використовує їх досягнення, нерідко ставить перед ними нові специфічні завдання. Цей напрям досліджень, без перебільшення, є

важливим для організму сучасної науки загалом. Можна погодитися з тим, що “...соціальна екологія істотно змінила наукове мислення, виробивши нові теоретичні підходи та методологічні орієнтації у представників різних наук, сприяючи формуванню нового екологічного мислення” [15, с. 790]. Ще ширший характер має глобалістика: цей напрям у науці об’єднує дослідження будь-яких проблем глобального масштабу (тобто далеко не лише екологічних або соціоекологічних питань).

Помітне місце серед викликів сучасної доби посідають глобальні зміни клімату. Їх домінантою сьогодні є відчутне потепління атмосфери планети, спричинене низкою антропогенних, техногенних чинників, насамперед промисловими викидами парникових газів (CO₂ та ін.). Метеорологи, які ведуть систематичне спостереження за кліматом, недаремно вбачають у глобальному потеплінні наслідки масованого наступу цивілізації на природу [1; 4]. Шукаючи шляхів боротьби з цим лихом, науковці ініціювали прийняття на конференції 1992 р. в Ріо-де-Жанейро “Кліматичної конвенції” (як рамкової угоди світової спільноти), а пізніше – підписання багатьма країнами Кіотського протоколу про обмеження промислових викидів парникових газів у атмосферу (1997 р.). На превеликий жаль, цей протокол і досі не набрав юридичної сили, оскільки основні виробники відповідної продукції (тобто найбільші забруднювачі атмосфери) – США і Канада – відмовилися ратифікувати його. У результаті світова спільнота змушена продовжувати пошук шляхів вирішення дуже гострої проблеми.

Наслідком глобального потепління є не лише поступове танення льодовиків полярних океанів (що дуже небажано з низки причини), але й почастищення погодно-кліматичних катастроф у різних регіонах Землі – буревіїв, торнадо, штормів, тайфунів, цунамі, небувалих морозів та незвичайної спеки, посухи з гігантськими лісовими пожежами, а з іншого боку, – небачених злив та повеней. Наприклад, деякі штати США (в районі Мексиканської затоки) відчутно потерпають від смерчів, які утворюються в Атлантиці, коли температура води в океані перевищує 27°С. Варто охолодити воду лише на 4,5°С, щоб ураган страшної сили не виникав. Білл Гейтс розробив проект, як за допомогою великої кількості потужних pomp знизити температуру у деяких місцях океану до потрібного рівня і, якщо не ліквідувати загрозу зовсім, то принаймні переорієнтувати такі смерчі, відвернути їх нищівну могутність від американських берегів [6]. Щоправда, сусіди США цілком виправдано побоюються: а куди ж підуть ці урагани? Чи не стануть вони своєрідною кліматичною зброєю у тій же Мексиканській затоці? Слід завжди пом’ятати про суворі уроки історії: наслідки радикального втручання у природу можуть виявитися цілком несподіваними і навіть небезпечними для людства. Отже, науці у подібних випадках необхідно зберігати максимум мудрої обережності.

Час довів: наука є важливим чинником глобалізації. Варто пригадати слова В.І. Вернадського про те, що наукова думка – “планетне явище” [2]. Очевидно, в такому статусі вже прихований величезний масштаб її потужності та могутніх можливостей. Але цій потузі, очевидно, можна надати як позитивного спрямування, так і негативного, шкідливого чи навіть небезпечного для людства. Глобалізація, як відомо, є складним, багатогранним та внутрішньо суперечливим феноменом. І тому важливо, щоб сучасна наука протистояла шкідливим для людини (“тінювим”) сторонам глобалізації, була чинником позитивного коригування загальної траєкторії глобалізації [13]. Цей процес, певна річ, неоднозначний, він може мати чимало площин. Як і усе у світі, він не є застиглим, а постійно розвивається, поглиблюється, видозмінюється.

Наведемо кілька характерних прикладів. Одним із засобів такого коригування траєкторії глобальних змін – у напрямку загальної екологізації усього способу життя людства – має стати розроблення та впровадження в практику світового співтовариства Екологічної Конституції Землі, ідею якої вже давно та наполегливо обстоює (і не лише в науковій творчості, але всією своєю діяльністю) академік Ю.Ю. Туниця [12]. Ця проблема внутрішньо пов’язана з екологізацією економіки та суспільної свідомості, і обидва ці аспекти, безперечно, об’єктивно потребують найактивнішої участі науки. Другий же приклад стосується соціокультурних, гуманітарних проблем людства в умовах глобалізації. Поступово різними країнами поширюються певні глобальні стереотипи способу життя в дусі його вестернізації або американізації (що пропагував ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Ф. Фукуяма). Розвиток національних культур багатьох народів (особливо невеликих) дедалі більше зазнає труднощів. Це добре бачимо у мовній площині життя

світу. Як твердять лінгвісти, "...за 500 років уже вимерла половина мов та діалектів. До кінця наступного століття може зникнути ще 40 % мов із тих, що залишилися" [5, с. 6]. Сьогодні кожні два тижні у світі зникає певна мова – такою є ця драматична статистика. А разом із мовою поступово відмирає і культура народу, який нею говорив. Коригування глобалістичної траєкторії в душі справжнього гуманізму і визнання неповторної цінності усіх культур людської цивілізації, певна річ, пов'язана з соціальною роллю усього комплексу гуманітарних наук.

Особливе місце серед проблем сучасного суспільства посідає боротьба з бездуховністю. Річ у тім, що саме вона являє собою основну причину багатьох кризових проявів людської цивілізації. Як не дивно, бездуховність наших днів в певний спосіб пов'язана з невпинною урбанізацією усіх континентів, з великими містами, де гонитва за грошима, за збагаченням нерідко заступає собою увесь світ духовних цінностей. Адже саме в гігантських мегаполісах, насамперед на дні суспільства, формуються найгірші людські якості, пишним цвітом розквітають розпуста, неробство, проституція, алкоголізм, злочинність, наркоманія, усілякі збочення. На цей бік проблеми бездуховності особливу увагу звертає В.М. Сагатовський: "Орди урбанізованих дикунів у кам'яних джунглях, які захльостують острівці більш-менш цивілізованого життя, – ось що таке демографічна проблема (хіба не проявляється вона саме так більшою мірою, ніж у перенаселеній Індії, в мегаполісах США? Зрозуміло, перенаселеність у менш розвинених регіонах ще більше загострює цю проблему)" [9, с. 12]. Духовна деградація, навіть здичавіння міського дна, на жаль, відомі й у нас, в Україні...

Поряд із засобами релігії, моралі, мистецтва, права у боротьбі з бездуховністю мають використовуватися результати усього неосяжного фронту соціально-гуманітарного знання. До нього насамперед належать: філософія (особливо філософська антропологія, філософія мистецтва, соціальна та екологічна філософія), етика, біоетика, екологічна етика, естетика, психологія (і соціальна психологія), культурологія, мистецтвознавство, літературознавство, мовознавство, соціологія, інформатика (зокрема, соціально-гуманітарна). Іншими словами, усім наукам про людину та суспільство є що сказати у непростому протистоянні з пошестю бездуховності.

Розглядаючи значення науки у великій справі збереження та захисту культури людства, необхідно особливо відзначити вагомість внеску тих галузей знання, які безпосередньо досліджують культуру. Це насамперед культурологія (як загальна теорія культури, наука про неї) та філософія культури, яка виокремлює для вивчення світоглядно-методологічні аспекти загальнокультурної проблематики в контексті відношення "людина – світ", що взагалі є характерною ознакою саме філософського знання [10, с. 3–4]. Певна річ, ці дві дисципліни органічно пов'язані одна з одною, але все ж таки кожна з них зберігає свою специфіку у підході до культури. Коли йдеться про саму науку (як важливу площину духовної культури людства), в аналогічному співвідношенні перебувають загальне наукознавство та філософія науки [11, с. 135–139]. Ще методологічно подібні до цього пари дисциплін – це мистецтвознавство та філософія мистецтва, правознавство та філософія права, релігієзнавство та філософія релігії, історія (як галузь науки) та філософія історії, технікознавство та філософія техніки. Як бачимо, нерідко певна галузь пізнання світу з часом породжує свою філософську рефлексію, що може за певних умов перерости у самостійно важливий напрям розвитку філософського знання, в особливий розділ філософської теорії – відповідну філософську дисципліну. І багато з них мають безпосереднє відношення до глибшого розуміння культури, яка, безперечно, є дуже складним об'єктом дослідження.

Специфічна і дуже вагома частина культури соціуму – сфера освіти. Її зв'язок з наукою є традиційним та багатограним – як у генетичному, часовому перерізі, так і в змістовному, об'єктивно-логічному аспекті [11, с. 14–15]. До речі, тут не можна не згадати і про те, що давно вже існує також і особлива філософська рефлексія цієї галузі – філософія освіти. Діалектика нерозривності зв'язків науки та освіти полягає у тому, що одного немає без іншого, в усі часи в науці та освіті працювали переважно одні і ті самі люди (так було й є у кожній країні). З іншого ж боку, спільне коріння має й об'єктивний зміст діяльності в обидвох цих сферах – генерування та поширення одних і тих самих знань, уявлень, ідей. Філософія ж освіти означає вихід у галузь світоглядно-методологічних засад будь-яких освітянських реалій, аналізу вихідних принципів, мети

і стратегії освіти, осмислення перспектив її подальшого розвитку. Без жодного з цих феноменів цивілізація нормально існувати не зможе. Зазначимо, що помітним явищем в інформаційно-освітньому просторі нашого часу стало формування *освіти для сталого розвитку* [14]. Без такого специфічного складника система освіти доби глобалізації була б істотно неповною.

Отже, "...постійної участі науки і використання її результатів потребують усі сторони життя суспільства. Вже давно наука стала важливим чинником розвитку світової цивілізації, тому вона багатогранно впливає на політику та ідеологію, художню культуру, міжнародні відносини, медицину й охорону здоров'я, сферу побуту та сервісу, не кажучи вже про освіту і загальний інформаційний простір" [13, с. 13]. Гуманістична місія науки як потужного чинника глобалізації глибоко пов'язана зі сферами економіки і культури, моралі і виховання молоді, з екологізацією суспільства та його свідомості, зі сталим розвитком та ноосферним майбуттям людства. Утім, це аж ніяк не має означати абсолютизації ролі науки в дусі сцієнтизму: ніколи не можна забувати і про значення інших, ненаукових чинників соціального життя, зокрема інших форм суспільної свідомості. Наука має творчо взаємодіяти з ними усіма, щоб спільно забезпечити оптимальний соціальний ефект.

1. Баландин Р. К. *Цивілізація против природи. Что происходит с погодой и климатом?* / Р.К. Баландин. – М.: Вече, 2004. – 384 с. 2. Вернадский В. И. *Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление.* – Кн. 2 / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1977. – 192 с. – (АН СССР, Ин-т истории естествознания и техники; Архив АН СССР; В. И. Вернадский. Размышления натуралиста. – В 2-х кн). 3. Гантінгтон С. П. *Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку* / Семюел П. Гантінгтон; Пер. з англ. Н. Климчук. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с. 4. Гор А. *Земля у рівновазі. Екологія і людський дух* / А. Гор; Пер. з англ.: ВГО "Україна. Порядок денний на XXI ст." та Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – 404 с. 5. Грудій М. *Половина мов зникне до наступного століття* / М. Грудій // Газета по-українськи. – 2007. – № 170 (453). – 20 вер. – С. 6. 6. Егоров А. *Билл Гейтс решил изменить климат планеты. В пользу США* / А. Егоров // Комсомольская правда в Украине. – 2009. – № 183/34 (3293/24688). – 21–27 авг. – С. 24. 7. Зербіно Д.Д. *Екологічні катастрофи у світі та в Україні* / Д. Д. Зербіно, М. Р. Гжегоцький. – Львів: БаК, 2005. – 272 с. 8. Печчеи А. *Человеческие качества* / А. Печчеи; Пер. с англ. О. В. Захаровой [общ. ред. и вступ. ст. Д. М. Гвишиани]. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с. 9. Сагатовский В. Н. *Есть ли выход у человечества? (Критика образа жизни)* / В. Н. Сагатовский. – СПб.: Петрополис, 2000. – 148 с. 10. Семенюк Е. П. *Філософські засади сталого розвитку: Навч. посібник [для маг. та аспір.]* / Е. П. Семенюк. – Львів: Афіша, 2002. – 200 с. 11. Семенюк Е. П. *Філософія сучасної науки і техніки: Підручник [для студ. вищ. навч. закл.]* / Е. П. Семенюк, В. П. Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с. 12. Туниця Ю. Ю. *Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми.* – Част. I / Ю.Ю. Туниця. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 298 с. – (Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка; Укр. держ. лісотехн. ун-т; Міжнарод. ін-т – асоціація регіон. еколог. проблем). 13. Туниця Ю. Ю. *Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку* / Ю. Ю. Туниця, Е. П. Семенюк, Т. Ю. Туниця // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 3–14. 14. Урсул А. Д. *Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации)* / А. Д. Урсул. – М.: Луч, 1993. – 275 с. 15. *Философский энциклопедический словарь* [главн. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.